

Savon murre savolaiskorvin

Kansa murteen havainnoijana

ANNE-MARIA NUPPONEN

Väitöksenalkajaisesityelmä Itä-Suomen yliopistossa 9. huhtikuuta 2011

Mielenkiintoiset kansan murrekäsitykset

Kansandialektologinen tutkimus on yleistynyt suomalaisessa kielitieteessä kuluvan vuosituhannen taitteessa. Tutkijoiden kiinnostuksen kohteena ovat olleet kansan käsitykset ja havainnot murteista sekä asenteet murteita kohtaan. On tarkasteltu esimerkiksi sitä, miten maallikot hahmottavat murrealueet ja millaisia käsityksiä heillä on murteiden tyypillisistä piirteistä (maallikoilla viitataan muihin kuin kielitieteilijöihin). Suomessa on ollut tapana puhua muun muassa *Savon murteen viäntämisestä* ja paljon *h*:ta sisältävästä *Lapin murteesta*. Osaltaan tutkimuksen tekee ajankohtaiseksi niin sanottu murrebuumi. 1990-luvulta lähtien murteet ovat erityisellä tavalla olleet suomalaisten kiinnostuksen kohteena. Kansan puhettavan suosioista kertovat maallikoiden kirjoittamat murresanakirjat ja -oppaat, sarjakuvakäännökset ynnä muu kirjallisuus. On ajankohtaista tutkia, mitä murteista ajatellaan ja millaisia käsityksiä eri murteiden puhujiin kytketään.

Tutkimusalan kritisointia

Kansandialektologinen tutkimus on toisinaan saanut osakseen epäilyksen ääniä. Ensimmäisten joukossa maallikoiden havaintoja ja niiden tutkimista ennättivät kritisoidaan eräät sellaiset henkilöt, jotka tekivät itsekin kansandialektologista tutkimusta. Willem Grootaers odotti 1950-luvulla, että kansan murrerajakäsitysten selvittämisen tulisi tukea kielentutkijoiden työtä: hän pettyi, kun maallikoiden esittämät murrerajat eivät selvästi pohjautuneetkaan hänen toivomiinsa lingvistisiin faktoihin (Preston

1989: 12). Antonius Weijnenin huolena oli 1960-luvulla, että maallikot saattavat tehdä ”virheitä”, kun he arvioivat murrerajojen sijaintia. Hänen mielestään havaintojen täytyi olla oikeita, että niillä olisi kielitieteellistä arvoa. (Preston mts. 16, 18–19.)

Kritisoijien mukaan maallikot ovat havainnoissaan ”väärässä” tai kansan havainnot eivät ole yksinään arvokkaita. Viime aikoina tällaisia näkemyksiä ei ole nostettu enää esiin ainakaan alan omassa kirjallisuudessa. Ajattelutavan muutoksesta huolimatta omiin korviini on vielä näin 2000-luvulla kulkeutunut hiljaista kritiikkiä kansandialektologian järkevyydestä – tutkimusalalla kun tarkasteltaisiin itsestäänselvyksiä. Kritiikki on tuntunut hämmentävältä, enkä ole sitä kuullessani saanut yllätykseltäni annettua hyvää vastausta. Tässä lektiossa minulla on nyt tilaisuus esitellä, millaisia tuloksia kansandialektologit saavat. Samalla voidaan pohtia kansandialektologin työtä: onko maallikoiden käsityksille omistautuvan tutkijan työ turhaa, ja meneekö hänen aikansa hukkaan?

Kansandialektologiankin alalta löytyy toki tuloksia, joita voidaan pitää lähes itsestäänselvyyksinä. Maallikot esimerkiksi osaavat luetella paremmin oman kotiseutunsa puhutavan kuin itselleen vieraan murteen piirteitä. Maallikot merkitsevät oman kotiseutunsa murteen yhdeksi Suomen murrealueista, kun tehtävänä on hahmotella alueet kartalle. Tällaiset tulokset eivät ole mitenkään yllättäviä. – Jokaisella tieteenalalla lienee lähtökohtia, jotka ovat hyvin ilmeisiä. Joistain yksinkertaisilta tuntuvista lähtökohdista tutkimus kuitenkin leviää mielenkiintoisesti moniaalle.

Ennalta arvaamattomia tuloksia

Pureudun seuraavaksi kansan murrekäsitysten arvokkuuteen ja mielenkiintoisuuteen ottamalla esimerkkejä omasta väitöstutkimuksestani. Pohjustukseksi on syytä esitellä aineistoani. Sen yhtenä osana on murteentunnistustesti, jossa neljäkymmentä syntyperäistä pohjoissavolaista kuunteli viisi murrenäytettä. Yksi näytteistä oli heidän oman kotiseutunsa puhetavasta, ja neljä edusti pohjoissavolaisten murteiden naapurimurteita. Näytteistä tuli arvioida, miltä paikkakunnalta päin ne on tallennettu, ja perustella, miten maantieteellinen alkuperä on pääteltävissä. Toiseksi haastattelin kuuttatoista ei-syntyperäistä savolaista. Haastattelussa keskityttiin *Savon murteen* tyypillisiin piirteisiin ja erityisesti siihen, millainen *tapa ilmaista itseään* savolaisilla on verrattuna muihin suomalaisiin. Informantit olivat muuttaneet Pohjois-Savoon aikuisiällään lähinnä Länsi- ja Etelä-Suomesta. Aineiston kolmas osa koostuu pilottitutkimuksesta, jossa 108 luokanopettajaopiskelijaa osallistui lomakemuotoiseen murteentunnistustestiin.

Edellä esittelin kaksi verrattain arvattavissa olevaa tulosta siitä, millainen kyky kansalla on havainnoida murteita. Itsestäänselvyyksien löytyminen loppuu kansandialektologisessa tutkimuksessa kuitenkin nopeasti. Saatettaisiin esimerkiksi olettaa, että asuminen eri murrealueilla tutustuttaisi kyseisten seutujen puhetapoihin. Tästä syystä nämä puhetavat puolestaan osattaisiin kuuntelutesteissä sijoittaa helposti oikealle maantieteelliselle alueelle. Omassa aineistossani kuvatunlainen arvelu ei saanut aina vahvistusta; esimerkiksi Kajaanissa kaksi kuukautta viettänyt pohjoissavolaisinformantti arveli kainuulaisnäytteen eteläsavolaiseksi. Myöskään matkustelu eri mur-

realueilla ei välttämättä tee maallikosta hyvää puhetaipojen tunnustajaa. Helposti voisi kuvitella, että oman kotiseudun murre olisi vaivattomasti jäljitettävissä murteentunnustustestissä. Aineistoni tukee tätä oletusta osittain, koska pohjoissavolainen murrenäyte määriteltiin usein pohjoissavolaiseksi *Savon murteeksi*. Toisaalta kuitenkin muiden alueiden murretta pidettiin huomiota herättävän usein samana murteena, jota omalla kotiseudulla puhutaan. Haastateltavien käsitys oman kotiseutunsa murteesta ei olekaan niin tarkka, kuin ennalta voisi arvella.

Väitöstutkimuksessani havainnollistuu, kuinka kansandialektologiset menetelmät nostavat esiin mielenkiintoisia ilmiöitä. Ne eivät kaikki ole entuudestaan tunnettuja ja tavallaan itsestään selviä faktoja – sellaisia kuin vaikkapa maallikoiden tapa yhdistää sanojen lyhentely *Rauman murteeseen*. Niiden esiintyminen ei myöskään muuten ole ilman tutkimustyötä järjeiltävissä. Tunnettu fakta ja osin ennalta arvattava tulos on esimerkiksi se, että maallikot erottavat *Savon murteesta* usein niin sanotun *vääntämisen* ja osaavat jäljitellä *mua, piä* -diftongiutumista. Tällaisten tulosten lisäksi aineistosani tuli esiin paljon muutakin.

Esittelen seuraavaksi eräitä tutkimustuloksiani. Tietyille äänne- ja muoto-opillisille piirteille esimerkiksi muodostuu hierarkia, kun niiden merkittävyyttä tarkastellaan murteentunnistuksessa. Ilmiö korostui yleisgemaation ja savolaismurteille ominaisen svaavokaalin kohdalla. Sen tapaisia ilmaisuja kuin *pittää* ja *kolome* pidettiin usein merkkeinä puhujan savolaisuudesta, kun murrenäytteen muutkin piirteet kuulostivat *savolta*. Toisinaan yleisgemaation ja svaavokaalin rinnalta puolestaan puuttuivat muut tyypilliset savolaisuudet. Samalla puheessa esiintyi muuksi kuin *savoksi* hahmottuvia piirteitä. Tällöin yleisgemaatiosta ja svaavokaalista ei enää löydettykään usein savolaisuutta. Toisaalta *mua, piä* -diftongiutuminen ja *suolo*, *leip* -monoftongiutuminen hahmotettiin voimakkaasti *savoksi*. Ne eivät ”hävinneet” muille piirteille yleisgemaation ja svaavokaalin lailla. Eräässä näytteessäni pitkän *a:n* ja *ä:n* varianttien rinnalla esiintyy vahvasti karjalaisuudeksi assosioituva *mie*-pronomini; tästä huolimatta pitkän *a:n* ja *ä:n* variantit eriteltiin *savon* ominaispiirteiksi. Kun maallikot ovat kuvailleet spontaanisti murteita, tällaista piirteiden välistä hierarkiaa ei ole tullut esiin.

Kuvailen vielä toisen kuuntelutestissäni esiin tulleen ilmiön äänne- ja muoto-opillisten piirteiden havainnoinnista. Kun maallikot poimivat kielenaineiksia murrenäytteistäni, he jäljittelivät eräitä piirteitä eri tavoin, kuin lingvistit litteroisivat ne. Esimerkiksi muoto *peättäjiltä* saattoi päättyä asuksi *piättäjiltä*, ja muotoa *väkkeä* jäljiteltiin toisinaan asussa *väkheä*. Tällainen tapa kuulla murretta kielentutkijan litteroinnista poikkeavalla tavalla puolestaan vaikutti edelleen siihen, mitä murretta informantit arvelivat näytteen olevan.

Suomen murteiden sanastollisia tyypillisyyksiä on kerätty valtava aineisto sanakirjamuotoon. Sanastollisia eroja havainnollistettiin yksittäisin esimerkein myös omassa aineistossani. Savolaisuusiksi mainittiin sellaisia ilmauksia kuin *livakasti* ja *tokkiisa*. Aineistoni osoitti, että maallikoilla on myös näkemys siitä, mitä syitä tietynlaisen sanaston käyttöön kytkeytyy. Syntyperäiset savolaiset esimerkiksi kommentoivat, että niin sanottujen *täytesanojen* avulla savolainen saa puheestaan taukoamatonta ja pystyy olemaan pitkään äänessä (*täytesanoilla* viitattiin aineistossani muun muassa lausumapartikkeleihin, kuten muotoon *kato*). Muuttajainformanttien mielestä puolestaan ku-

vakielisten ilmausten käyttö kytkeytyi oletukseen savolaisten halusta olla humoristisia, ja niin edelleen.

Prosodiset piirteet, vaikkapa puheen rytmi tai painotus, voivat olla hankalia kuvailla saati jäljitellä. Aineistoni osoitti niiden kuitenkin olevan maallikoille merkittäviä murteen ominaispiirteitä. Esimerkiksi puheen nopeus ja lausepainoon liittyvät ilmiöt saattavat antaa vihjeen puhujan murretaustasta. Puheen prosodininen kokonaissävy käy maallikoiden korvaan, ja muun muassa niin sanotuilla lujilla alukkeilla näyttäisi olevan vaikutusta mielikuvien syntyyn (pohjoissavolaiset sanovat siis esimerkiksi *kirjasto* 'ovi eivätkä *kirjaston ovi*).

Lauseopillisiin piirteisiin on viitattu harvoin, kun tarkastellaan maallikoiden yleisiä murrematkimuksia tai aineistoja, joissa murteita on kuvailtu spontaanisti. Muuttaja-haastatteluissani tuli kuitenkin esille, että maallikoilla voi olla nähtävästi tiedostamaton käsitys tietyille murteelle ominaisista lauseopillisista piirteistä. Samalla tuli esiin, kuinka murretta saatetaan jäljitellä valmiina konstruktioina. Aineistossani muuttaja-informantit kertoivat, miten olivat joskus kuulleet savolaisten sanoneen. He myös jäljittelivät, miten tyypillinen savolainen voisi jossain tietyssä tilanteessa sanoa. Tällöin jäljitelmissä alkoivat toistua *-hAn-* ja *-pA-*liitepartikkelit. Aineistooni sisältyy sellaisia lausumia kuin *voitasham myö mennäkkii, noiñkohan olis ja eempä nyt tiiäk kehtaanjko*.

Pragmaattiset piirteet osoittautuivat varsinkin muuttajien haastatteluissa merkittäviksi murteellisuuksiksi. Samalla tarjoutui vihjeitä siitä, millaiseen kielenkäyttöön eräillä savolaisstereotyyppioilla mahdollisesti viitataan. On yleistä puhua esimerkiksi savolaisten epäsuoruudesta. Tästä piirteestä annettiin paljon havainnollistuksia omassa aineistossanikin.

Esittelen eräitä haastateltavieni kuvailuja. Sellaista savolaisten pyyntöä hämmästeltiin kuin *täs ois tämmönej juttu mikä ehkä saattais mahollisesti olla 'että tää pitäa tehdä* – muuttajalle ei ollut heti selvinnyt, että savolainen odottaa tällöin nopeaa toimintaa. Kutsu elokuviin puolestaan saattoi johtaa vastaukseen *voitasham myö mennäkkii*. Moni savolainen tulkinnee tämän suostumukseksi, mutta muuttaja voi ottaa sen kirjaimellisesti: on siis vain todettu yleisellä tasolla, että on olemassa mahdollisuus, että elokuvaan mennään. Tapa hankkia tietoakin voi hämmentää. Eräs haastateltavani oli koulutukseltaan farmaseutti. Kun hän oli kerran kyläilemässä tuttavansa luona, tämä kertoi seuraavanlaisesti: *oon käyttännä nyt tätä hormooniliäkettä, tässä kuukauvvem päivät ja hikkoiluttaa niij kaaheesti*. Vasta myöhemmin haastateltavalle oli selvinnyt, että savolainen oli tällöin oletettavasti odottanut vastausta kysymykseen lääkkeen sivuvaikutuksista. Muualta tulleen muuttajan voi olla hankala hahmottaa väitelausein etenevää kerrontaa tiedonhauksi.

Sellaiset lausumien muotoiluun liittyvät tavat kuin esimerkiksi konditionaalnin tai partikkelin *ehkä* käyttäminen voivat eri puolilla Suomea johtaa tulkitsemaan sanottua erilaisin tavoin. Kun vaikkapa pyynnössä on viestin sisällön kannalta välttämättömien sanojen lisäksi tietty määrä ylimääräistä ainesta, voi pyyntö antaa toisen mielestä kuulijalle vapaat kädet toimia itse haluamallaan aikataululla, toinen puolestaan voi odottaa nopeaa toimintaa. Tapa muotoilla vastaus voi toiselle hahmottua selväksi myönnöksi, toiselle puolestaan jähkailuksi. Kysymys–vastaus–vierusparienkin voidaan odottaa etenevän eri tavoin.

Esille nostamissani esimerkeissä havainnollistuu, kuinka savolaisten puheeseen sisältyy kielellisiä epäsuoruuden aineksia. Puhujan tarkoitusperä ei kuitenkaan aina ole välttämättä yhtä epäsuora, kuin etelä- ja länsisuomalaiset saattavat tulkita. Eri murteissa voi olla erilainen tapa muotoilla sanottava, mikä puolestaan saattaa joskus aiheuttaa jopa väärinkäsityksiä.

Usein murteiden ominaispiirteet nähdään eroina kielen eri tasoilla siten, että esitellään esimerkiksi äänneopillisia ja sanastollisia piirteitä. Muuttaja-aineistossani tuli esiin, kuinka myös erot puheen määrässä ja huumorissa voivat olla maallikoille merkkejä murteellisuuksista. Savolaisten oli havaittu puhuvan paljon ja juttelevan tuntemattomienkin ihmisten kanssa. Eroa on myös siinä, mistä puhutaan. Savossa puheenaiheet voivat olla muuttajalle yllättävän henkilökohtaisia tai vaikkapa ronskeja. Kielenkäyttöön liittyvät huumorin erot voivat aiheuttaa suurtakin hämmennystä. Savolaista huumoria kuulee esimerkiksi epäodotuksenmukaisissa tilanteissa – kuten vaikkapa junassa konduktöörin suusta –, ja savolainen verbaalisuus voi tuntua jäljittelemättömältä kyvyiltä.

Uutta tietoa murteista ja murrekäsityksistä

Pirkko Nuolijärvi ja Marja-Leena Sorjonen ovat huomauttaneet suomalaisen sosiolingvistiseen tutkimukseen muodostuneen eräänlaisen piirrekaanonin. Heidän sanojensa mukaan se ”ohjaa tutkimuksen tekijöitä analysoimaan tiettyjä piirteitä ja jättämään muut sivuun”. Kielen kehitystä tarkasteltaessa on keskitytty erityisesti fonologiaan ja morfologiaan piirteisiin. Näin tutkimukselle on tullut sanelluksi näkökulma, joka jättää esimerkiksi lauseopilliset piirteet varjoonsa. (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 125.)

Kansandialektologinen aineisto tuo korostuneesti esiin sen, kuinka piirrekaanonin ulkopuolelle on jäänyt runsaasti merkittäviä murteellisuuksia. Puhun *merkittävästä* murteellisuuksista sillä perusteella, että kieli on kansan ”omaisuutta” – kun kieltä tarkastellaan käyttäjiensä keskuudessa, tietyt piirteet osoittautuvat käyttäjille merkittäviksi. Erityisesti prosodisissa ja pragmaattisissa piirteissä näyttäisi olevan runsaasti jäljitettävissä murteiden tyypillisyyksiä, joiden alueellista vaihtelua ei ole toistaiseksi selvitetty tarkasti. Esimerkiksi sanastollisista piirteistä puolestaan korostui, kuinka maallikoille merkittäviä ovat myös syyt, miksi tietynlaista kieltä käytetään; edellä puhuin muun muassa täytesanoista ja puheen taukoamattomuudesta. Lauseopillisten piirteiden kohdalla tuli esiin, kuinka murteellisuudet voivat hahmottua maallikoille myös kokonaisuksi lausumiksi – ei siis vain yksittäisiksi sanaesimerkeiksi.

Nopeasti arvioituna voi näyttää siltä, että tiedämme jo kansan murrekäsityksistä ja -havainnoista paljon. Totuus kuitenkin on, ettemme suinkaan tiedä kaikkea. Tieteellisin menetelmin saadaan monia kiinnostavia uusia asioita esiin. Pinnan alla on runsaasti ainesta, jota ei ilman suunniteltua tutkimusta voida todeta vain tarkkailemalla murreilmastoa ilman sen kummempia metodeja. Harvoja tuloksia voidaan pitää itsestäänselvyyksinä. Erilaisin menetelmin voidaan muun muassa selvittää, millaisia tiedostamattomia käsityksiä kansalla on tärkeistä murteellisuuksista. Kiinnostavaa on

esimerkiksi sekin, millaiseen kielenkäyttöön tietyillä kansanomaisilla murrekuvailuilla viitataan ja millä tavoin tietyt yleiset käsitykset voivat syntyä ja voimistua. – Kansandialektologinen tutkimus on ollut antoisaa ja tuonut esiin ennalta arvaamattomia ilmiöitä. Työ ei ole ollut turhaa, eikä tutkijan aika ole mennyt hukkaan.

Lähteet

- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – SORJONEN, MARJA-LEENA 2005: *Miten kuvata muutosta? Puhutun kielen tutkimuksen lähtökohtia murteenseurauhankkeen pohjalta*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 133. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- PRESTON, DENNIS R. 1989: *Perceptual dialectology. Nonlinguists' views of areal linguistics*. Topics in sociolinguistics 7. Dordrecht: Foris.

Anne-Maria Nupponen: *“Savon murre” savolaiskorvin. Kansa murteen havainnoijana*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology 11. Joensuu: University of Eastern Finland 2011.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-0354-9>.